

Наталія СОКІЛ

МЕТАФОРИЧНІ МІКРОТОПОНІМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ БОЙКІВЩИНИ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНА ВІЗІЯ

Natalia SOKIL. On Metaphorical Microtoponimes of Central Boiko Land: an Ethnolinguistic Vision.

Кожен народ має внутрішню оригінальну структуру і стереотип поведінки, що виявляються в самобутності культури та багатогранності людського духу. Звичаї, обряди, традиції, побут створюють своєрідний образ нації. У цьому формуванні бере активну участь і здатність народу творити мікротопоніми. Вона впливає насамперед з уміння українців розширювати мовно-креативні обрії своєї фантазії. Важливим, власне домінуючим, у такій ситуації є мовне оточення. Слово часто набуває емоційності, експресивності, енергетики саме завдяки оточенню і переходить в розряд образів, певних символів. На думку О.Карпенко, “образність, символізація легше розкривається на базі тих онімів, які ліпше знаєш: тут суб’єктивна вагомість істотніша за вагомість об’єктивну”¹.

Мову, як відомо, формує апелятивний та пропріальний рівні лексики. Вони взаємозв’язані і водночас дуже різняться між собою. Власні найменування з’являються як віддзеркалення потреб ідентифікації об’єктів та суб’єктів. Мікротопоніми виникають здебільшого внаслідок онімізації апелятивів. На перший погляд, такі власні найменування мають багато спільних ознак із загальними назвами, однак, увійшовши в клас онімів, вони набули специфічних рис. На думку З.Франко, “властивістю ідентифікувати й індивідуалізувати денотати (географічні орієнтири, істоти, а далі і реалії), тобто відзначати їх одиничність, власні

назви і відрізняються від апелятивів чи, інакше, від загальних слів, які такої здатності позбавлені, зате наділені властивістю генералізувати, тобто узагальнювати ті ж денотати”².

Мікротопоніми номінативно окреслюють великі географічні об’єкти і становлять значний науковий інтерес. Вони реалізують творчі потенції минулого, сучасного і майбутнього. Мікротопонім – це насамперед слово, а отже входить до лексичного складу мови, тому його “не можна зрозуміти як вираз і засіб повідомлення готової думки. Воно спонукається в людини з роботою думки, служить необхідним для того, хто мислить, засобом створення думки з нових сприйнять за допомогою раніше сприйнятого”³.

Відомо, що існує концептуальна та мовна картини світу. Концепти як ментальні представники дійсності вербалізуються в мовній картині світу, становлять її фрагмент. Такими компонентами є й мікротопоніми. Вони – носії культури, тому безперервно творять національний образ, формують мовну картину світу. В.Кононенко вважає, що “мова як засіб пізнання дійсності через систему властивих їй образів і символів сприяє створенню національно орієнтованої картини світу, що ґрунтується на народному світобаченні”⁴.

Перш ніж з’ясувати, що ж таке метафоричне значення мікротопонімів, варто підкреслити, що і до сьогодні в Україні немає чітко сформульованої думки про те, чи мають оніми семантику. Впродовж століть учені сперечаються щодо її існування. Чимало праць цієї проблематики присвятив український мовознавець І.Ковалик⁵.

Останнім часом формуються наукові гіпотези про наявність такої значення. Особливо активно вони продукуються серед етнолінгвістів. У сучас-

²Франко З. Хто ми? Звідки родом? – К., 1990. – Серія 5. – № 2. – С. 5.

³Потебня О.О. Естетика і поетика слова. – К., 1985. – С. 268.

⁴Кононенко В. Українство в словесній символіці // Мовознавство. Третій міжнародний конгрес українців. – Харків, 1996. – С. 229.

⁵Ковалик І.І. Смысловая структура собственных имен // Питання українського і слов’янського мовознавства. – Вибрані праці. – Част. II / Упор. З.Терлак. – Львів; Івано-Франківськ, 2008. – С. 283-286; Його ж. Про інформацію власних назв у сфері мови і мовлення // Там само. – С. 287-293.

¹Карпенко О. Пряме й образне осмислення онімів у асоціативному експерименті // Наукові записки. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2005. – 1 (13). – С. 74.

ному (переважно зарубіжному) мовознавстві все частіше виділяють семантику власних назв. Звичайно, не йдеться про лексичне значення, а етимологічне, категоріальне, емотивне, прагматичне, асоціативне, метафоричне та ін.⁶

Метафоричні мікротопоніми у контексті онімів окремих регіонів розглядали українські дослідники, скажімо, І.Чеховський⁷, О.Михальчук⁸, Л.Костик⁹, Н.Лісняк¹⁰ та ін. Однак під етнолінгвістичним кутом зору сьогодні, на жаль, в Україні не створено ще практично жодної важливої роботи в галузі топонімії, хоча на інших слов'янських теренах такі студії широко розповсюджені. Так, у Росії подібною проблематикою займаються М.Толстой¹¹, С.Толстая¹², О.Березович¹³, Л.Климкова¹⁴ у Польщі – Є.Бартмінський¹⁵, Є.Ржетельська-Фелешко¹⁶ та ін. Вчені науково доводять існування семантики онімів, оперуючи при цьому такими термінами, як віртуальні семантичні поля, мотиваційне, конотативне значення тощо.

Запропонована стаття, присвячена вивченню метафоричних мікротопонімів, здійснюється крізь призму етнолінгвістичного бачення, тобто у взає-

мов'язку мови і духовної культури, мови і народного менталітету, мови та усної словесності. У мікротопонімах закладені відомості про навколишній світ, про ті поняття та образи, що виникали у свідомості українців, і через когнітивну функцію набули номінативної. “Мовна творчість людини тісно пов'язана з мовною свідомістю. Оскільки людина визначає пріоритети в житті, то і мовна свідомість акцентує на найважливішому, що розширює мовний простір, який спроектований на визначенні домінанти. Сприйняття світу, його інтерпретація безпосередньо пов'язані із особливостями трактування і осмислення об'єктивної дійсності, буття”¹⁷. Метафоричне мислення тісно переплітається з існуванням етносу, адже це народ продукує своєрідні образи, він – словесний творець. Тому розглядати оніми без світосприйняття народу неможливо.

Джерельною базою запропонованої студії, окрім власних мікротопонімічних матеріалів, які зафіксовані у монографічному дослідженні “Мікротопонімія Сколівщини”¹⁸, використано ще архівні записи Г.Дем'яна¹⁹ та матеріали П.Зборовського, вміщені у книзі “Топоніміка Турківщини”²⁰. Для чіткого окреслення народного світогляду залучено також фольклорні матеріали та елементи народного тлумачення тих чи інших назв. Вони допомагають якісно транслювати етнокультурну інформацію і становлять невід'ємну частину при всеосяжному “культурному” трактуванні онімів. Фольклорний текст для пізнання географічного простору досить важливий. “Загадка походження географічних назв, пов'язаних з історією рідних місць, зазвичай хвилює фольклорну свідомість, яка формує свої версії “топонімічної етіології”. Ці версії – “легендарні” мотивації топоніма, що пояснюють назви у зв'язку з певною подією або фактом місцевої історії – формують

⁶Kaleta Z. Teoria nazw własnych // Polskie nazwy własne. Encyklopedia / Pod red. E.Rzetelskiej-Feleszko. – Warszawa; Kraków, 1998. – S. 25-27.

⁷Чеховський І. Мікротопонімія Чернівецької області в історичному аспекті (утворення на базі народної географічної термінології). Автореф... канд. іст. наук. – Чернівці, 1996.

⁸Михальчук О.І. Мікротопонімія Підгір'я. Автореф... канд. філол. наук. – К., 1998.

⁹Костик Л.Б. Гідронімія Буковини (назви непротічних вод). Автореф... канд. наук. – Івано-Франківськ, 2003.

¹⁰Лісняк Н. Мікротопонімія Західного Поділля. Автореф... канд. філол. наук. – Ужгород, 2004.

¹¹Толстой Н.И. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – Москва, 1995.

¹²Толстая С.М. Мотивационные семантические модели и картина мира // Русский язык в научном освещении. – 2002. – № 1 (3). – С. 112-127.

¹³Березович Е.Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте. – Екатеринбург, 2000.

¹⁴Климкова Л.А. Нижегородская микротопонимия в языковой картине мира. Автореф... докт. філол. наук. – Москва, 2008.

¹⁵Bartmiński J. Etnolingwistyka słowiańska – próba bilansu // Etnolingwistyka: problemy języka i kultury. – Lublin, 2004. – № 16. – S. 9-27.

¹⁶Rzetelska-Feleszko E. W świecie nazw własnych. – Warszawa; Kraków, 2006.

¹⁷Купчинська З. Позитивне мислення слов'ян через призму оніма // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2006. – Вип. 38. – Ч. I. – С. 173.

¹⁸Сокіл Н. Мікротопонімія Сколівщини. – Львів, 2008.

¹⁹Бойківщина. Календарна та родинна обрядовість. Топонімія / Зібрав Г.Дем'ян. – 1981. – Т. 6 // Відділ рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського. – Ф. 14-5. – Од. зб. 466 д. – Арк. 242-322.

²⁰Топоніміка Турківщини / Упор. П.Зборовський. – Львів: Камула, 2004.

пласт фольклорної топонімії”²¹. Поява об’єкта з народного погляду становить цінний внесок для характеристики світосприйняття народу загалом. О.Березович механізм “легендарного” тлумачення географічних імен називає фольклорною ремотивацією топоніма і вважає її різновидом загальнономовної ремотивації, коли словом-стимулом для метамовного осмислення є топонім, а акт ремотивації одночасно стає актом “історичної (міфологічної) рефлексії” носія традиції²².

Метафора як засіб вторинної номінації часто застосовується при творенні власних назв завдяки перенесенню ознак і властивостей певного предмета, явища на інший за принципом подібності. Не є винятком і мікротопоніми. Хоча такі найменування не становлять домінанти, однак вони яскраво відображають результат народного мислення та світосприйняття. Зазвичай неживі предмети, явища набувають антропо- або ж зооморфних рис.

Під час вивчення метафоричних мікротопонімів важливі декілька чинників. Це стосується насамперед мотиваційного та конотативного рівня. Вартісним для етнолінгвістичного дослідження назв є мотиваційний рівень, тобто мотив створення найменувань. Однак він буває досить часто поверховий. Наприклад, культурно цінними прийнято вважати назви на окреслення культурно-історичних реалій (*Двір, Монастир, Кляуз, Царина* тощо). Проте такі найменування мають низьку культурну ідіоматичність, оскільки вони, можна сказати, формують лише оболонку “культурних” онімів. Цікавішими для тлумачення світогляду народу, власне, є назви, у яких певним чином закодована культурна інформація. Серед них можна вичислити і метафоричні мікротопоніми. На перший погляд, вони не такі вартісні, як “культурно марковані” мікротопоніми, однак відображають не лише сам культурний факт, а цілу приховану культурну ситуацію, яка безпосередньо пов’язана з традиційною побутовою поведінкою. Скажімо, метафоричні мікротопоніми могли обиратися не просто за схожістю об’єкта на предмет, а містити в собі важливі внутрішні мотиви. Ін-

коли речі, що в житті селян відігравали важливу роль, ставали прототипами вагомих мікрооб’єктів. Наприклад, географічний об’єкт *Піч* (як відомо, для життя людей незамінна річ, свого роду оберіг, символ тепла і затишку) мусив бути теж особливо цінним для селян, щоб отримати таку назву.

У процесі багатомірного творення назв виділяються окремі групи апелятивів, із яких може черпати базові назви метафорична номінація. Це насамперед стосується речей, які оточують людину, антропо- та зооморфна лексика. Група метафоричних назв характерна для слов’янської топонімії, адже це живе джерело поповнення онімів. Відомі найменування, які перейшли в розряд онімів на ранніх етапах свого функціонування (скажімо, *бердо* “стрімка гора, провалля”, “гірський зсув”²³, *стіна* “стрімка гора”²⁴ і сьогодні сприймаються винятково як орографічні терміни. На думку О.Стрижака, “топонімами спочатку ставали звичайні слова: вода, гора, ліс, пустиня, поле, річка. Пізніше, коли люди почали освоювати значні простори, на яких були гори, озера, ліси і т. ін., вони потребували розрізнення таких об’єктів. Для цього використовувалися різні означення, що характеризували ці об’єкти за кольором, величиною, формою, призначенням тощо”²⁵. Це стосується також і метафоричних онімів, оскільки вони служать засобом збільшення арсеналу назв. Метафоризація виникає тоді, коли не вистачає ресурсів для окреслення форм рельєфу, однак вона може бути часто і витвором людської уяви.

Чимало географічних термінів – основа мікротопонімів – сьогодні первісно походять з інших груп лексики. Домінанту становить соматична термінологія. Ця група є незаперечним лідером. Антропоморфні назви-образи відносяться, мабуть, ще до праслов’янського періоду. І.Железняк зазначає, що використання лексем із значенням частин тіла людини і тварин як географічної термінології є глобальною топонімічною закономірністю²⁶. Терміни подібного пла-

²¹Березович Е.Л. Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования.– Москва: Индрик, 2007.– С. 551-552.

²²Там само.– С. 552.

²³Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини // Українська Вільна Академія Наук. Серія: Назвознавство.– Ч. 23-24.– 1962.– С. 17.

²⁴Там само.– С. 31.

²⁵Стрижак О.С. Про що розповідають географічні назви.– К.: Наук. Думка, 1967.– С. 3-4.

²⁶Железняк І.М. Гідроніми і nomina topographica (басейн

ну розглянули Т.Марусенко²⁷, М.Юрковський²⁸, Є.Черепанова²⁹. У цих працях зведено реєстр термінів із тлумаченням, однак без виокремлених семантичних груп.

Згідно з ономастичною термінологією, метафорична назва – це “власна назва, яка виражає дійсну чи імовірну подібність названого об’єкта з іншим предметом”³⁰. У запропонованій статті виявлено метафоричні мікротопоніми, які найчастіше мотивуються назвами: частин людського тіла і тіла тварин; предметів побуту; господарських об’єктів і їх частин; знарядь праці та їх елементів; музичних інструментів; універсальних просторових характеристик. Також проаналізовано мікротопоніми, до складу яких входять антропоморфні атрибутиви, міфо-сакральні найменування та макротопоніми, що перейшли в розряд мікротопонімів. Всі зазначені оніми утворилися з допомогою вторинної номінації.

Назви частин людського тіла і тіла тварин формують такі мікротопоніми Центральної Бойківщини: *Лікоть*, *Ліктик*, *Локоть*, *Локотець*, *Ребро*, *Реберця*, *Ребра*, *Ріг*, *Шийка*, *Шийовина*. Відповідні оніми можуть позначати підвищені елементи рельєфу і виражати сталу орографічну семантику. Скажімо, апелятив *ребро* означає “схил гори, кручі, скелі”³¹; *ріг* – “передгір’я; гостра вершина”³². Однак народна етимологія інколи може по-іншому трактувати значення. Наприклад, в одній із легенд назва гори *Ріг* асоціюється з мисливським рогом, сильний голос якого врятував

царівну від смерті³³. Тому радше всього мотиватором цього мікротопоніма є апелятив на позначення музичного інструмента. Основою найменування *Лікоть* (*Локоть*) та його дериватів може бути як анатомічне значення, так і метрологічне: *локоть* – “міра довжини”³⁴. Оскільки етимологія слова сягає індоєвропейського кореня *el-, *ol- – “згинати”³⁵, то можна також припустити, що народ уявно номінував ним будь-які зігнуті форми рельєфу.

Найменування предметів побуту вилилися у мікротопоніми: *Батіг*, *Бесаги*, *Бигарь*, *Жолоб*, *Жолобини*, *Ключ*, *Колиска*, *Колотівка*, *Коритини*, *Лава*, *Лави*. Назви *Колиска*, *Коритини*, *Жолоб*, *Сідло*, *Сідильця* вживаються для об’єктів, що окреслюють заглибини. Скажімо, *корито* – “долина між двома горами або підвищеннями”³⁶; *жолоб* – “глибока і вузька долина”, “долина між двома горами чи узгір’ями”³⁷, *жолобини* “вижолблення, розколини в скелі”³⁸; *сідло* “сідловина гори”, “міжгір’я”³⁹, “висунута вперед частина гори між потоками”⁴⁰. Потенції оніма, однак, не завершувалися лише в межах зовнішньої схожості, а розширювали своє поле і певними емоційними подіями. Так, важливе явище могло перелитися в найменування. Інколи і невагома деталь переростала у назву важливого об’єкта. “Довбуш мав дві сотки людей під рукою. Він їх привів на Коліску і тут з ними гроші закопував. Як закопали, поробили коліски і колісалися, бо то були ще молоді хлопці. Відтоді й гора називається Коліскою”⁴¹.

Елементи господарських об’єктів і їх частин втілилися у найменуваннях: *Піч*, *Припічок*, *При-*

Ірпіня) // Питання історичної ономастики.– К., 1994.– С. 71.

²⁷Марусенко Т.А. Матеріали к словарю українских географических апелятивов (названия рельефов) // Полесье (Лингвистика. Археологія. Топоніміка).– Москва: Наука, 1968.– С. 206-255.

²⁸Юрковський М. Терміни, які позначають вершину // Восточно-славянская ономастика. Матеріали и исследования.– Москва, 1979.– С. 194-201.

²⁹Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья.– Сумы, 1984.

³⁰Основен систем и терминологија на словенската ономастика. Основная система и терминология славянской ономастики. Grundsystem und terminologie der Slawischen opomastik.– Скопје; Скопье; Skopje, 1983.– С. 164.

³¹Марусенко Т.А. Матеріали к словарю українских...– С. 246.

³²Там само.– С. 247.

³³Писана керниця: Топонімічні легенди та перекази українців Карпат / Збір. і впор. В.Сокіл.– Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1994.– С. 127.

³⁴Грінченко Б. Словарь української мови: У 4-х т.– Т. 2.– К., 1958.– С. 375.

³⁵Етимологічний словник української мови: У 7 т.– К.: Наук. Думка, 1989.– Т. 3.– С. 261.

³⁶Марусенко Т.А. Матеріали к словарю українских...– С. 232.

³⁷Там само.– С. 227.

³⁸Там само.

³⁹Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок.– К.: Наук. Думка, 1984.– Ч. II.– С. 217-218.

⁴⁰Марусенко Т.А. Матеріали к словарю українских...– С. 250.

⁴¹Писана керниця...– С. 139.

пічки, Причілок (“поперечна стінка ліжка”, “поперечна стінка колиски”, “стріха, дах над поперечною стінкою будинку”)⁴², Прочівок. Такі оніми виражали насамперед орографічні характеристики об’єктів.

Назви знарядь праці та їх елементів: *Вили, Коцюба, Коцюби, Кочирьга, Лопата, Лопатийка, Обух, Пила, Плішка* – “(у косі) клинець”⁴³ або ж від *пліш* – “позбавлене рослинності місце серед поля або в лісі”⁴⁴, *Сокира, Стовба* – “плуг, (у плузі) стовба”⁴⁵. Вказана семантична група онімів пояснюється, мабуть, любов’ю до праці, позитивним ставленням до реманенту як засобу до життя. Дискусійним може виявитися мікротопонім *Коцюби*, оскільки топонімна семантика тут відходить на задній план, бо найімовірніше варто говорити про антропонімне значення. Відродина назва *Коцюби* відноситься до відапелятивного утворення, що все ж первісно мотивується загальною назвою *коцюба* – “знаряддя у вигляді насаженого на держак залізного прута з розплеканим і загнутим кінцем для перемішування палива в печі й вигрібання з неї жару, попелу”⁴⁶. На Бойківщині мікротопоніми *Коцюба, Кочирьга* як синоніми вживаються нарівні.

Назви музичних інструментів: *Бубнище, Кобза, Кобзийка, Пищак, Пищик*. В основі онімів такого плану була закладена або ж зовнішня схожість із предметом, або глибший внутрішній мотив, скажімо, створення певних звуків та території тощо.

Назви з універсальними просторовими характеристиками окреслюють здебільшого геометричні форми об’єкта: *Клин, Клини, Кривуля, Круг, Кружок, Кут, Кути*. Вони досить уживані в мікротопоніміконі Бойківщини і мають прозору етимологію.

Наведені приклади свідчать, що мікротопонімія досліджуваної території диференціює різні семантичні групи найменувань. Назви на окресле-

ння форм рельєфу виявилися істотними при мікротопонімоторенні. Мікротопоніми, мотивовані загальними найменуваннями на позначення частин тіла, найчастіше виражають орографічні характеристики. Однак деякі оніми, які, на перший погляд, вжиті у переносному значенні, реально первісно мають топографічну семантику. Польський дослідник мікротопонімії Р.Мрузек серед таких називає апелятив *чоло*, що “вказує на старе топографічне значення “пагорб, підвищення”⁴⁷. Визначальними у формуванні виявилися апелятиви, пов’язані з предметами побуту та знаряддями праці. Предмети першої необхідності для господарювання селян на основі асоціативного мислення перейшли в розряд онімів. Назви предметів побуту окреслюють зазвичай заглибини або ж відображають певну подібність на вказаний предмет.

У географічній термінології часто вживаються антропоморфні характеристики об’єктів, скажімо, *лисий, глухий, сліпий: Лиса Гора, Глуха Яма, Глухий Потік, Сліпа Балка*. Це давні географічні метафори, які відомі й іншим слов’янським мовам. Варто їх розглянути крізь призму народної візії. Скажімо, *Лиса Гора* сприймається як місце збору нечистих сил, відьом. В.Гнатюк детально описує ігрища на таких об’єктах. “Одні танцювали, тупцюючи й співаючи довкола великого огнища, підскакували, вибігали з колеса, вивихалися одна другий попід руку або пересувалися поміж ноги; інші, поділені на менші громадки, переверталися догори ногами, перескакували одні другим через голови, ставали дуба, совгалися по піску або ставали з мечиками від терлиць, прискакували до себе, кололи себе і відскакували назад”⁴⁸.

Атрибутиви *сліпий* та *глухий* у мікротопоніміконі вживаються для необжитих територій. Такі “метафори відносяться, – на думку О.Березович, – до позначення дефектів перцепції, що відштовхують людину від зовнішнього світу і, які творять навколо неї замкнутий простір: ідея замкнутості, відсутності контакту зі світом, акцентуються в багатьох семантичних дериватах, створе-

⁴²Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок... – С. 148.

⁴³Там само. – С. 82.

⁴⁴Етимологічний словник української мови: У 7 т. – Т. IV. – К., 2004. – С. 450.

⁴⁵Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок... – С. 253.

⁴⁶Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. Думка, 1973. – Т. IV. – С. 314.

⁴⁷Mrózek R. Nazwy terenowe // Polskie nazwy własne. Encyklopedia / Pod. red. E.Rzetelskiej-Feleszko. – Warszawa; Kraków, 1998. – S. 236.

⁴⁸Гнатюк В. Нарис української міфології. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2000. – С. 49.

них на базі лексем глухий і сліпий...”⁴⁹. Народне тлумачення *Глухого Поток*у на Турківщині, скажімо, виражає основне поняття – “не чути шуму води”⁵⁰.

Існування мікротопонімів з антропоморфними метафорами в основі на інших територіях України підтверджують лексикографічні джерела: *Глухий Куток*, *Глухий Хутір*⁵¹, *Лисе Коло*, *Лисий Горб*⁵², *Сліпе*, *Сліпе Болото*, *Сліпе Озерце*, *Сліпе Поле*⁵³. Ознаку *сліпий* у мікротопонімах *Сліпе Озерце* та *Сліпе Поле* народ трактує як “неприступне озеро, яке висохло” та “поле, де немає дороги”⁵⁴. Таким чином, народне пояснення досліджуваних атрибутів окреслює необхідність простору, його недоступність.

Загалом метафоричне мислення народу тісно пов’язане ще з первісним сприйняттям світу, коли одухотворювали предмети, явища природи. Власне риса оживлення становить домінанту для метафори. Її наявність при творенні назв географічних об’єктів очевидна, адже в давнину наш народ анімізував гори, ріки, поля тощо. Міфологічна перцепція, тобто певним чином одухотворення природних реалій, відобразилась і в мікротопоніміконі Бойківщини. Найчастіше це виражалось при наданні об’єктам своєрідних сакральних, міфологічних назв. Гірська природа Карпат з гострими вершинами, дрімучими лісами і чагарниками, глибокими ярами, стрімкими потоками наштовхувала народ на сприйняття навколишнього світу в яскравих барвах, міфологізацію деяких географічних об’єктів. Назви, які певним чином пов’язуються з легендами, переказами, міфами формують особливу групу, яка чітко виражає творіння народної фантазії і безпосередньо переплетена з народною етимологією. Відомо, що географічний простір неоднорідний, і в структурі окремих простірних зон можна виділити і ту, яка має пев-

ний міфічний чи сакральний статус. Надприродні сили можуть бути як злі (демони), так і добрі (Боже начало). Такі найменування в мікротопоніміконі досить суб’єктивні, оскільки суб’єктивний сам опис ірреальних образів, об’єктів, місць тощо. Це все зводиться до ментальності народу, витвору їхньої фантазії, сталої системи образів тієї чи іншої нації, а “будь-який ментальний образ носіїв надприродного начала, будь-яка його грань відзначається подвійним суб’єктивізмом, оскільки звичайна суб’єктивність відображення фрагменту дійсності за допомогою якої-небудь знакової системи примножується тут на фантомності самої “дійсності”⁵⁵. Такі назви-образи займають вагоме місце серед досліджуваних метафоричних мікротопонімів.

Нечиста сила, апелятив *чорт*, найчастіше формує основи мікротопонімів Бойківщини. Тут виявлено такі об’єкти: *Чортів Верх*, *Чортове Колесо*, *Чортів Потік*, *Чортів Чертіж*. Внутрішній зміст відповідних метафоричних онімів відображає насамперед важке, труднодоступне, небезпечне місце. Скажімо, вир *Чортове Колесо*, що у селі Верхня Рожанка, окреслює найглибше місце в річці, де вода може затягнути людину на дно. Люди боялися таких місць і завжди їх оминали. Загалом в народній свідомості “чортові” місця окреслені як дикі і характеризуються “апофеозною “природністю”, т. т. надзвичайним проявом флористичних, фауністичних або власне ландшафтних особливостей географічних реалій (велика кількість змій, каміння, густі зарослі, глибина і т. п.)”⁵⁶. Метафорична мотивація відповідних локусів в ментальній традиційній картині світу сприймається негативно. Це пояснюється тим, що існування та різноманітні атрибути *чорта* первісно були небезпечними.

Образ *чорта* “в міфологічній свідомості народу пояснюється кількома обставинами. У давнину, коли людина обожнювала стихійні явища й сили природи, в її уяві виникли духи річок, лісів, рослин... Із прийняттям християнства колишні боги-духи в міфологічному мисленні перетворилися на бісів – різного роду нечисту силу. Все,

⁴⁹Березович Е.Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте. – Екатеринбург, 2000. – С. 185.

⁵⁰Топоніміка Турківщини / Упор. П.Зборовський. – Львів: Камула, 2004. – С. 72.

⁵¹Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: У 2 т. / Упор. Г.Л.Аркушин. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – Т. I. – С. 171.

⁵²Там само. – Т. 2. – С. 18.

⁵³Там само. – С. 348.

⁵⁴Там само.

⁵⁵Березович Е.Л. Язык и традиционная культура... – С. 205.

⁵⁶Березович Е.Л. Русская топонимия... – С. 239.

що мало негативну оцінку з погляду розвинутої за християнства моральності, а також непізнане, таємниче, що не йшло від божественного провидіння, було віднесено до темної, диявольської сили”⁵⁷. Щодо народної творчості, то тут простежується така тенденція: всі найдавніші топонімічні легенди стосувалися міфологічної візії світу. “В основі таких творів лежать фантастичні версії, які відображають давні космогонічні, тотемістичні й анімістичні уявлення людей. ...На сюжетиці топонімічних легенд значною мірою відбилися язичницькі та християнські вірування, казково-фантастичні елементи”⁵⁸. Цікаво, що подібні мікротопоніми формують густу назвотворчу сітку по всій території Карпат. Так, на Пряшівщині (сьогодні Словаччина) виявлено легенду про скелю *Чортові Пальці*: “Пальці нечестивого, що йому обірвала скеля, скам’яніли й глибоко врізалися в землю”⁵⁹. Відомо, що образ *чорта* характерний для багатьох слов’янських народів. У створенні світу він, поруч із Богом, бере таку ж активну участь. Наприклад, у білоруській народній традиції описано, що *чорт* “невдало переймаючи Бога, кинувся робити тварин (вовка), птахів (ворону), рептилій (жаб, змій), комах (мух, комарів), дерева і кущі (осику, вербу), певні частини суші (непрохідні болота, багна)”⁶⁰.

Мікротопоніми з апелятивом *чорт* в основі та його відприсвійні деривати характерні для ономастикону не лише Бойківщини, а й для інших територій України. Наприклад, подібні оніми широко розповсюджені на північному заході нашої країни, що підтверджують їх кількісні вияви: *Чортів Вир, Чортів Ліс, Чортів Лісок, Чортів Луг, Чортів Міст, Чортова Гора, Чортова Долина, Чортова Кладка, Чортова Яма, Чортове Багно, Чортове Болото, Чортове Коло, Чортове Озеро*⁶¹. Такі оніми вживаються як для природних, так і для рукотворних об’єктів. Найчастіше народ

тлумачить їх як ті, де “часто трапляються нещасні випадки”, “часто щось лякає людей”, “топляться люди”.

Місцем перебування нечистих сил вважається *пекло*. Воно стало теж мотиватором декількох мікротопонімів: *Пекло Блажівського, Пекло Павловича*. Згідно з народною уявою, *Пекло* – підприємство з виготовлення асфальтової суміші: “Як виготовляють суміш, то дим і сморід чути і видно далеко”⁶². Для народу *пекло* асоціюється із великими казанами смоли, у яких плавають грішники. Тому смола як невід’ємний компонент асфальту в людей ототожнюється з *пеклом*.

Антиномою до грішного, нечистого є апелятиви *святий, божий*, що формують оніми з позитивним забарвленням. Поява в мікротопоніміці Бойківщини негативних і позитивних сил пояснюється насамперед дуалістичною будовою світу, всього суцього. Так, є небо і земля, рай і пекло, нечисте і божественне. Тому і в мікротопоніміці виявлено бінарні опозиції в найменуваннях: *Божий Грід, Свята Гора, Свята Криниця, Свята Убіч, Рай*. Однак, як показує ілюстративний матеріал, їх значно менше. Такі об’єкти зазвичай мали цілющі властивості, або ж на них відбувалися якісь чуда. На думку В.Топорова, в балтійській топонімії *святий* найчастіше застосовується для водних об’єктів і зрідка для підвищених місцевостей, де часто формувалися святилища⁶³. Щож до досліджуваного матеріалу, то домінують назви з “підвищеною” семантикою (*гора, убіч* “схил гори над водою”, “дорога по узбіччю гори”⁶⁴). Це впливає з фізико-географічного розташування краю. Ступінь культурної значимості міфологічних чи сакральних назв значно вища, ніж в інших назвах. У такому випадку мікротопоніми не позначають самі реалії, а певну культурну версію реальних властивостей чи ознак об’єктів.

Важливим у топоніміці є конотативний рівень, оскільки він містить у собі етнокультурну цінність. На думку М.Рутковського, власні назви мають семантику, оскільки пізнання дійсності

⁵⁷Чорт // 100 найвідоміших образів української міфології.- К.: Автограф, 2007.- С. 194.

⁵⁸Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат.- К.: Наук. Думка, 1995.- С. 114.

⁵⁹Легенди Карпат.- Ужгород: Карпати, 1968.- С. 159.

⁶⁰Ненадавець А.М. Чорт // Беларускі фальклор. Энцыклапедыя: У 2-х т.- Мінск: “Беларуская энцыклапедыя”, 2006.- С. 746.

⁶¹Словник мікротопонімів і мікрогідронімів...- Т. 2.- С. 489-490.

⁶²Топоніміка Турківщини...- С. 153.

⁶³Топоров В.Н. Святость и святыя в русской духовной культуре.- Москва, 1995.- Т. 1: Первый век христианства на Руси.- С. 475.

⁶⁴Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини...- Ч. 23-24.- 1962.- С. 26.

формується також і за допомогою назв, які певним чином є носіями конотації⁶⁵. В ономастиці прийнято вважати конотативними ті власні назви, які становлять твірну основу для вторинної номінації. Український дослідник конотативів Є.Отін зазначає, що такі оніми “не лише здатні виконувати свою пряму і початкову функцію – бути іменами об’єктів навколишнього світу, але і проникати вторинним, додатковим понятійним змістом, у мовленні становлять експресивно-оцінні замісники загальних назв. Вони збагачуються понятійними, або референтними, конотаціями, які органічно злилися з конотаціями емоційно-експресивного плану”⁶⁶.

До метафоричних мікротопонімів з відбитком конотації слід віднести ті назви, які виникли в іномовному середовищі, і саме там варто шукати витоки первинної номінації. Однак для нас вони цікаві як найменування вторинної номінації. До таких онімів відносимо найменування на кшталт *Америка*, *Вифлієм*, *Китай* тощо. Об’єкти іменують на асоціативному рівні. Найчастіше мотивом цих конотативних онімів може бути “місце проживання мешканців, які мають стосунок до населеного пункта або території з такими первинними найменуваннями”⁶⁷. Інколи ознаки, характерні для тієї чи іншої країни, того чи іншого міста перенесено на мікротериторії за подібністю. Ю.Карпенко зазначає: “У цих випадках основою переносу є не суміжність, а подібність, іноді дуже випадкова”⁶⁸. Проте здебільшого вторинні мікротопоніми виникають внаслідок семантичних змін, “яким підлягав первинний топонім, – розвинутих у ньому понятійних конотацій, значень, завдяки яким він набув здатності брати участь у номінації нових географічних об’єктів, позначати (при вторинному використанні) зовсім інші їх ознаки”⁶⁹. Назви такого плану за часом виникнення відно-

сяться до “молодих” утворень. Тому вони часто мають паралельні найменування, які функціонують уже декілька століть (*Звориць*, *Заріччя* - *Китай*, *Дівчий* - *Грузія*, *Псячки* - *Боснія*, *Закіпці* - *Відень* та ін.).

Макротопоніми (материки, країни, міста) досить активно формують мікротопонімікон Бойківщини. Вони іменують в основному кутки села, хутори. Тут виявлено найменування: *Америка* – “кут села, відділений від основного поселення потоком. Про мешканців цієї частини села казали, що вони живуть за водою, як *Америка*”⁷⁰; *Англія* – “частина є між двома потоками, як острів, як *Англія*”⁷¹; *Африка* – “сонцевий схил гори, де скоріше тане сніг, скоріше зеленіє трава, скоріше дозріває городинка”⁷²; *Боснія* – названа в честь чоловіка, який служив у *Боснії* і часто про неї розказував⁷³; *Будапешт* – було багато євреїв з *Будапешту*, яких привезли для будівництва військових укріплень і розстріляли, а ліс назвали *Будапешт*⁷⁴; *Вифлієм* – “місце, де була одна дуже стара та бідна хата. Казали люди, що у такій Ісус Христос народився”⁷⁵, “кут села, який знаходиться далеко від села і досить затишний”; *Грузія* – “вище, ніж інші хутори, і люди там живуть заможніше, як у *Грузії*”⁷⁶; *Індія* – “тут жили хлопці, схильні до правопорушень, бійки. Про них казали, що там живуть індійці, дикуни”⁷⁷; *Камчатка* – віддалена частина села⁷⁸. Автори “Ономастики Полісся” цікаво трактують цей останній топонім. “При вторинних найменуваннях об’єктів за допомогою “топонімів типу *Камчатка*” відбувається використання не топоніма в його “чистому вигляді”, а переосмисленого географічного імені, яке зазнало неповної деонімізації. Воно одночасно “напівтопонім” і “напівапелятив”, своєрідний онімічний “мезонім”. Воно ще сприймається як назва конкретного географічного об’єкта, але уже семантично розширено, має предметний

⁶⁵Rutkowski M. Kilka uwag o konwencjach opisu wartości semantycznej nazw własnych // *Onomastika*. – Roczn. L. – Kraków, 2005. – S. 106.

⁶⁶Отін Е.С. Словарь коннотативных собственных имен. – Донецк, 2004. – С. 5.

⁶⁷Ономастика Полісся / Відп. ред. І.М.Желєзняк. – К., 1999. – С. 77-78.

⁶⁸Карпенко Ю.А. Свойства и источники микропонимии // *Микропонимия*. – Москва, 1967. – С. 19.

⁶⁹Ономастика Полісся / Відп. ред. І.М.Желєзняк. – К., 1999. – С. 79.

⁷⁰Топоніміка Турківщини... – С. 150.

⁷¹Там само. – С. 114.

⁷²Там само. – С. 144.

⁷³Там само. – С. 7.

⁷⁴Там само. – С. 102.

⁷⁵Там само. – С. 92.

⁷⁶Там само. – С. 78.

⁷⁷Там само. – С. 7.

⁷⁸Там само.

зміст, здатне вступати в синонімічні відношення з апелятивами (узуальними чи okazіональними... Втрата таким конотативний топонімом географічної співвіднесеності призводить до його повної апелятивації, наприклад, *шанхай* “глухе приміське (частіше пришахтне) селище”; *камчатка* “задні ряди”...) ⁷⁹. Як бачимо, найменування, мотивовані відомими географічними об’єктами, становлять левову частку метафоричних мікротопонімів загальною. Вони відкривають нові горизонти світосприйняття сучасного бойка. Практично всі виявлені назви варіантні, тобто існує по дві номінативні одиниці на позначення об’єкта, що свідчить про лексичне багатство нашого народу.

Отож, серед виявлених метафоричних назв існує чимало семантичних груп, що дозволили чітко виокремити мотиви номінації мікрооб’єктів. Так, згідно з нашими дослідженнями, пріоритетними є групи онімів з соматичною, побутовою, аграрною та геометричною термінологією в основі. Важливими виявилися і міфо-сакральні мікротопоніми. З-поміж них домінують оніми з демонологічним наповненням, семантика яких насамперед вказувала на небезпечність території. Перевага, мабуть, впливає зі свідомості народу, який оминав такі місця, оскільки внутрішні мотиви назв уже містили певну пересторогу, віддзеркалювали своєрідне табу. Такі найменування служили символами, сигналізаторами безпеки для людей. Однак для протидії вживалися і назви з “божественним” внутрішнім наповненням, які були певним чином оберегами у селах.

В наданні об’єктам метафоричних назв проглядається своєрідна експресивність. Творче начало, що базується на емоційності, і стало рушійною силою в метафоричній номінації. Це впливає насамперед із чутливості українця, його ліризму як позитивного творчого начала. Українська емоційність виявляє себе в естетизмі українського народного життя, обрядовості, пісенності, творенні онімів та є основою історичного поступу. Таким чином, образні мікротопоніми безпосередньо пов’язані з емоційним потенціалом народу, що і підкреслює тісний зв’язок етносу з суб’єктами його творення.

⁷⁹Ономастика Полісся / Відп. ред. І.М.Желєзняк.– К., 1999.– С. 79-80.

Нові видання

Дем’ян Григорій. Бібліографічний покажчик / Упоряд. В.Сокіл, Г.Сокіл.– Львів, 2009.– 207 с.

Бібліографічний покажчик відомого фольклориста, невтомного збирача і видавця творів усної народної словесності Григорія Дем’яна приурочений 80-літтю від дня народження та 50-річчю його наукової діяльності. Це другий покажчик наукових студій фольклориста (перший був виданий 1989 р. в упорядкуванні В.Скуратівського). Важливо те, що теперішнє видання включає і попереднє і становить узагальнений реєстр публікацій ученого.

Упорядники структурували матеріал у двох частинах: перша охоплює період від 1959 до 1989, а друга – з 1989 до 2009, і виділили такі рубрики: Друковані праці Григорія Дем’яна (Освіта. Методика. Краєзнавство. Історія та етнографія. Літературознавство. Мистецтвознавство). Публікації записів усної народної творчості. Громадсько-політична діяльність. Література про життя та діяльність Г.Дем’яна. У бібліографії. Завершується видання іменним покажчиком.

Загальна кількість позицій складає близько півтори тисячі одиниць. Таке багатство наукового доробку сучасного львівського дослідника підкреслює невсипучу його працьовитість, широку ерудованість, обізнаність у різних галузях науки. Відрадно, що упорядники почасти, окрім бібліографічної інформації, розкривають зміст публікацій. Логічно вписується вступна стаття Від упорядників та коротка “Біографічна довідка” з ілюстраціями основних (щоправда, не всіх) видань Г.Дем’яна.

Бібліографічний покажчик відповідає своєму жанру, в ньому немає нічого зайвого, як це часто буває, коли нічим наповнити книжку, а чітко в хронологічній послідовності представлено науковий та громадсько-політичний доробок Григорія Дем’яна. Таке довідкове видання знадобиться широкій громадськості, насамперед фольклористам, етнографам, історикам, літературознавцям та, зрештою, всім, хто цінує українську науку та культуру. Особливо актуальний матеріал про національно-визвольні змагання, фольклор, пов’язаний з цією тематикою. Усе зібране показує, що в цій галузі Г.Дем’янові належить пріоритет серед українських фольклористів кін. ХХ – поч. ХХІ ст., він і надалі залишається неперевершеним дослідником повстанської усної словесності.

Лілія ПІДГОРНА